

АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ПРОБЛЕМ ПОБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ

КУРИЛО Тетяна В'ячеславівна - кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права ЛьвДУВС

ДУБАС Наталія Ярославівна - здобувач кафедри теорії та історії держави і права ЛьвДУВС

В статті аналізуються сучасні проблеми побудови громадянського суспільства в Україні через призму видення цих проблем українськими мислителями 19 - початку 20-го століття (членами Кирило-Мефодієвського братства, Н. Драгомановим, Б.Кистяківським).

Ключові слова: громадянське суспільство, права держава, політична думка, демократія, державно-політичний устрій.

Постановка проблеми

У сучасних умовах кожна держава, яка стає на шлях демократичного розвитку, прагне до створення, всебічного розширення і поглиблення громадянського суспільства. Лише за цієї умови нові держави, зокрема й Україна, зможуть безболісно адаптуватись до загальнолюдського цивілізаційного процесу. У цьому процесі надзвичайно важливу роль повинні відіграти ідеї видатних вітчизняних мислителів минулого.

Актуальність теми

Україна пройшла складний шлях історичного розвитку, її тривала провінційна роль, відсутність власної державності стали причиною слабкого розвитку громадянського суспільства. Його реальне становлення в Україні почалося зі здобуттям країною незалежності. Після розпаду Радянського Союзу різні політичні сили України стали наповнювати свої програми загальноприйнятими у демократичному світі поняттями, пізніше їх задекларували у всіх важливих державних документах. Конституція Украй-

ни містить чи не найширший перелік прав і свобод людини і громадянина, проте багато з них ще й досі залишаються на папері [1]. У зв'язку з цим слід нагадати слова Р.Дарендорфа, який зазначав, що досить шести місяців, щоб написати Конституцію, шести років, можливо, вистачить для впровадження реформ, але, безперечно, й 60 років бракуватиме для закладання підвалин громадянського суспільства [2].

Аналіз досліджень і публікацій

Ідеї громадянського суспільства не є новими для сучасної вітчизняної юридичної та політичної науки. До них зверталися такі вчені, як А. Карась, І. Кресіна, Ю. Левенець, І. Пасько, Я. Пасько, Є. Перегуда, Т. Розова, Ф. Рудич, С. Рябов, В. Сіренко, О. Скакун, О. Скрипнюк, С. Тиличенко, В. Тимошенко, О. Болдирєв, І. Жилєнкова, В. Гошовська, О. Салтовський, А. Круглашов, В. Копейчиков, Т. Ковальчук, В. Лемак, Ю. Тодика, О. Пушкіна, В. Тацій, П. Любченко та ін.

Разом з тим, проблеми громадянського суспільства потребують подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження

Громадянське суспільство – це система координат, де всі питання вирішуються консенсусом і де навіть найслабший голос буде почуто і враховано при прийнятті рішення. Розвинуте громадянське суспільство – це суспільство із сильними партіями та громад-

ськими організаціями, незалежними судами і пресою, виборними чиновниками і контролем за їх діяльністю, прозорими фінансами і сприятливим бізнес-середовищем.

Однією з найважливіших ключових умов становлення в Україні громадянського суспільства треба вважати його «нематеріальну» складову. Наблизити перспективу зрілого стану громадянського суспільства в Україні можливо, лише зміцнивши його «соціальний капітал», забезпечивши розвиток таких якостей активного громадянства, як толерантність, повага до закону, раціональне мислення, виховання правової свідомості, небайдужість до власної долі та суспільних справ. Згадана нематеріальна складова, на наш погляд, вміщує досить широкий перелік цінностей: національну ідею, право, традиції і звичаї, культуру, духовність, національні цінності, мову та ін. Їх значення у громадянському суспільстві є беззаперечним і саме вони перетворюють суспільство у громадянське [3].

Важливо, щоб громадянське суспільство не тільки в теорії, але й на практиці стало полем вільної життєдіяльності людей і спільної волі народу. Воно може існувати і розвиватися лише в умовах консенсусу між його силами з ряду суспільних цінностей: різних форм власності, основою якої є приватна власність, наявність правової і соціальної демократії тощо. Адже сутність громадянського суспільства – це поєднання економічного, політичного і культурного плюралізму, який знаходить своє відображення в багатстві форм власності, в запереченні ідеологічних стереотипів, в дотриманні моральних християнських цінностей [4].

В останні десятиліття у світі спостерігається поширення та універсалізація принципів демократії, яка нині реально претендує бути єдиною прийнятною формою державно-політичного устрою для цивілізованих держав. Її переваги полягають не лише в тому, що, завдяки їй, забезпечується народовладдя, права і свободи громадян, їх людська гідність. Не менш важливо, що при цьому відбувається ефективний розвиток самого суспільства, його культури, підвищення добробуту населення, формування різнопланових громадських структур, ді-

євого механізму соціальної самоорганізації та соціальної взаємодії [5]. А ці чинники в свою чергу є визначальними компонентами, складовими громадянського суспільства. Адже, громадянське суспільство – це суспільство з розвиненими економічними, політичними, духовними та іншими відносинами і зв'язками, яке взаємодіє з державою та функціонує на засадах демократії і прав.

За таких умов демократія виступає певною системою цінностей, способом політико-правового життя та мислення, що ґрунтується на постулатах рівності всіх перед законом та права кожного члена суспільства на життя, свободу та приватну власність [6]. Забезпечення та реальність основ демократичного суспільства можливе лише через участь народу в управлінні державою, через реальні механізми взаємодії та взаємовпливу суспільства та держави. При чому суспільство, як система взаємодії вільних та рівноправних індивідів відіграє визначальну і спрямовуючу роль.

Варто зазначити, що основні етапи та фактори, які визначають процес формування та розвитку демократичної держави, є спільними й у становленні та розвитку громадянського суспільства і правової держави. Розвинуте громадянське суспільство та правова держава складають основу сучасної демократії.

Наша держава, хоч і з великими труднощами, йде по шляху розбудови громадянського суспільства, яке нерозривно пов'язане з процесами демократизації усіх сторін суспільного життя. Ключовим елементом еволюції громадянського суспільства є міра здійснення свободи людини в соціальній, економічній та політичній сферах. Громадянське суспільство за природою своєї еволюції є вимогою формування соціально орієнтованої правової держави, а існування розвиненого громадянського суспільства передбачає формування демократично визначеної державної влади.

Найголовніша проблема, з якою стикається українське громадянське суспільство, – це проблема занадто великої кількості порушень конституційних прав і свобод людини і громадянина (на життя, свободу та особисту недоторканість, рівності перед за-

коном). Наприклад, ст.49 Конституції України говорить, що кожен має право на охорону здоров'я і держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування, а у державних та комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно, але на практиці ми бачимо вкрай жахливу ситуацію [7].

Перспективи входження України у європейський простір зобов'язують визнавати права людини провідним ціннісним орієнтиром у розбудові українського громадянського суспільства. Вони виступають системоутворюючою складовою такого суспільства та правової держави і є нормативною формою вираження міри свободи індивіда.

В цьому контексті слід згадати видатного вітчизняного правника Б. Кістяківського, який розглядав правові, політичні та інші суспільні проблеми з точки зору значення людини в суспільстві. Велику увагу мислитель приділяв саме реалізації прав особи, а не лише їх регламентації.

На думку В.Тація, «процеси, які відбуваються в нашій державі, свідчать про необхідність подальшого реформування законодавства в контексті визначеного міжнародним правом і Конституцією України належного рівня забезпечення прав людини, як необхідної умов функціонування Української держави» [8].

В українському суспільстві права людини – важливий ціннісний еталон. Він хоча і закріплений у Конституції України, але його поки що важко втілити у життя. І причина не тільки в історичних традиціях українського суспільства, у якому права людини не займали гідного місця, ні у суспільній свідомості, ні у практиці діяльності держави, а у нестабільній ситуації перехідного періоду, невисокій правосвідомості громадян, відсутності можливостей покращити добробут людей. До того ж, державні бюрократичні структури поки що не зацікавлені у задоволенні прав людини. Занепокоєння про власні інтереси затуляє від них конституційні вимоги, згідно з якими дотримання і захист прав людини – обов'язок держави [9].

Наступною проблемою розвитку громадянського суспільства в Україні є про-

блема посилення соціальної нерівності та слабо розвинутого середнього класу. У демократичних країнах, побудованих на основі інноваційної моделі розвитку з активним громадянським суспільством, соціальна структура суспільства базується на міцному середньому класі, який прагне до стабільності [10]. Розвиток середнього класу в Україні знаходиться на етапі глибокого застою, його створення стикається з численними значними об'єктивними та суб'єктивними труднощами, подолання яких потребує фундаментальних наукових досліджень та розробки на їх основі відповідних організаційно-правових, соціально-економічних та управлінських механізмів [11]. І в цьому контексті важко не згадати Б. Кістяківського, який у своїй концептуальній праці «Соціальні науки та право» та наукових статтях наголошував на тому, що певні ідеали та цінності людини можуть бути забезпечені лише конкретною соціальною структурою, яка базується на принципах рівності та солідарності.

Конкурентоспроможність українського суспільства має підтримуватися постійно триваючими інноваціями. Основним генератором та носієм демократії й інноваційного процесу у суспільстві є його середній клас. Тож одна з найголовніших соціальних проблем – розвиток середнього класу, що має стати кількісно переважаючим.

У сучасному розумінні громадянське суспільство є, не державно-правовою, а головним чином соціально-економічною та приватною сферою життя і діяльності людей. Це – ринкове багатоскладове конкурентне суспільство зі змішаною економікою, суспільство ініціативного підприємництва, співробітництва та рівноваги різних соціальних прошарків.

Слід наголосити на тому, що сила громадянського суспільства у його економічній автономії по відношенню до держави, його власних інституцій. Саме воно є суб'єктом, дійовою особою політичного процесу, оскільки вимагає встановлення нового типу відносин – не клієнтальних, а партнерських. Зрештою, воно є ефективним засобом контролю влади, який здатний зменшити можливість держави та підвищити активність

суспільних інститутів. Але це відбувається за умови, що в суспільстві сформувався клімат громадянської ініціативи, на який чутливо реагує і з яким рахується влада: «Сама роль громадянського суспільства як регулятора різноманітних інтересів різних соціальних груп, як інституту, що створений з метою пом'якшення соціального напруження та забезпечення консенсусу в суспільстві, безперечно передбачає активну участь у його функціонуванні більшості громадян».

Інша актуальна проблема становлення громадянського суспільства в Україні – налагодження його взаємодії з державними структурами. Інститути громадянського суспільства не можуть існувати без ефективної та, по можливості, взаємовигідної співпраці з державними органами. Ступінь розвиненості громадянського суспільства визначається також і за цим показником.

До речі, взаємовідносини держави та суспільства були об'єктом дослідження практично всіх мислителів 19-го початку 20-го століття. Це і члени Кирило-Мефодіївського братства, і М. Драгоманов, С. Подолинський, О. Терлецький, І. Франко, Б.Кістяківський. Останній у своїй праці «Соціальні науки і право» порівнював погляди філософів різних часів на роль та цілі держави щодо індивіда тощо.

Розмежування повноважень між громадянським суспільством і державою, яке має місце у будь-якому суспільстві, не означає їх протистояння, протиборства хоча часто таке буває, навіть у демократичних державах. Воно окреслює різні способи організації людського співіснування, заснованого на зіткненні, узгодженні та гармонізації інтересів індивідів [13].

Інколи кажуть, що держава і громадянське суспільство – це дві половини одного цілого. Але з таким уявленням на думку М.Кельмана, неможливо погодитись, оскільки в ролі цілого власне й виступає громадянське суспільство. Отже, держава є невід'ємною частиною суспільства, хоча і з автономними механізмами функціонування [14].

Попри те, що Україна має своїм стратегічним пріоритетом європейську інтеграцію, відповідне вітчизняне законодавство

тривалий час не оновлювалося. Це позначилося і на індексах спроможності неурядових організацій, що характеризували українське громадянське суспільство як перехідне й неконсолідоване. Власне, самі громадські експерти констатують комплекс основних проблем. Як-от: громадська активність часто не відповідає поточним суспільним процесам, низьким є рівень кадрової, фінансової та інституційної спроможності інститутів громадянського суспільства. Механізми участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики належним чином не імплементуються. Більшість інститутів громадянського суспільства не мають доступу до державної фінансової підтримки. Податкове навантаження не стимулює їхньої діяльності. Нерозвиненою є діяльність громадянського сектора в соціальній сфері, освіті, охороні здоров'я тощо. Відсутні істотні стимули для благодійної діяльності та меценатства.

Але, разом з тим, 2012 рік може стати переломним моментом для України на шляху зміцнення громадянського суспільства. Так, 25 січня 2012 року Президент України підписав указ «Питання сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» (№31/2012), яким передбачив створення Координаційної ради з питань з розвитку громадянського суспільства як допоміжного органу при Президентові України, метою діяльності якого є забезпечення діяльності Президента України щодо реалізації державної політики та впровадження системних заходів, спрямованих на формування сприятливого середовища для дальшого становлення в Україні громадянського суспільства, підвищення ролі його інститутів у здійсненні державної політики, а також досягнення європейських стандартів забезпечення та захисту прав і свобод людини і громадянина.

На своєму першому засіданні 14 березня 2012 року Координаційна рада з питань розвитку громадянського суспільства схвалила проект Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та проект Плану першочергових заходів з її реалізації, які вже затверджені Указом Президента України від 24 березня 2012 року за №212/2012[15].

Документ підписаний з метою створення сприятливих умов для подальшого розвитку в Україні громадянського суспільства, запровадження ефективного механізму взаємодії його інститутів з органами виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Стратегія спрямована на утвердження громадянського суспільства як гарантії демократичного розвитку держави, запровадження громадського контролю за діяльністю влади та проведення регулярних консультацій із громадськістю з важливих питань життя суспільства і країн. Стрижень цього документа – визнання необхідності діалогу з організованою громадськістю, і це є певною перемогою суспільства над усе ще закритою, забюрократизованою командно-адміністративною системою.

Слушною є думка Є.Бистрицького, що попри всю декларативність, Стратегія відкриває правове поле для незалежної, неухильно вимогливої громадської дії заради демократичних змін у нашому суспільстві. Ми маємо максимально використати це вікно можливостей, яке наразі лише прочинене зусиллями громадянського суспільства.

Висновки

Загальними підвалинами, на які має спиратися побудова громадянського суспільства в Україні, мають стати: 1) наближення всієї системи влади до народу, підвищення політичної культури населення, створення нових можливостей щодо участі громадян в управлінні державними і суспільними справами, постійне вдосконалення механізмів зворотного зв'язку від суспільства до держави; 2) формування конституційного законодавства спроможного враховувати конкретні ситуації окремих верств населення; 3) законодавче забезпечення ефективного функціонування органів місцевого самоврядування, створення необхідної фінансової та матеріально-технічної бази для їх діяльності; 4) максимальне розширення сфери судового захисту прав і свобод людини, формування поваги до права і закону; 5) за допомогою освіти, засобів масової інформації сприяти засвоєнню кожним громадянином положень Конституції України, інших законодавчих

актів; 6) забезпечити законодавче залучення представників опозиції, засобів масової інформації до участі в діяльності владних інституцій, розробки, прийняття і відповідальності за реалізацію важливих державних законів; 7) виховання національного і державного патріотизму на основі поваги до національної культурної спадщини; зміцнення свободи інформації і гласності, відкритості суспільства на основі зв'язків з іншими країнами, піднесення рівня суспільної свідомості, подолання явищ соціальної пасивності, формування готовності до постійного вдосконалення політичної системи відповідно до зміни конкретно-історичних умов.

Література

1. Гурицька М.С. Проблеми та перспективи громадянського суспільства в сучасній Україні / М.С. Гурицька // Держава і право. – 2008. – №41. – 711 с.

2. Кін Джон. Громадянське суспільство: старі образи, нове бачення. / Джон Кін ; [переклад з англійської Олександр Гриценко]. – «К.І.С.» Інформація. «Сервіс». – К., Аналітично-дослідницький центр. – 2000. – 191с.- С.51.

3. Співак В.М. Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення та трансформації / В.М. Співак // Держава і право. – 2010. – В.48 – 717 с.- С.616.

4. Соціально-економічні аспекти формування громадянського суспільства в Україні. Колективна монографія. – Умань: Видавець «Сочінський», 2009. – 284 с. – С.18.

5. Подковенко Т.О. Український вимір демократії та становлення громадянського суспільства / Т.О. Подковенко // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 3. – 358 с. – С.87.

6. Латигіна Н. Ціннісний вимір демократії / Н. Латигіна // Вісник Львівського університету. Серія: філософські науки, 2007. – випуск 10. – 341с. – С.291.

7. Конституція України: прийнята 28 червня 1996 р. // [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>

8. Тацій В. Я. Людина і правова держава: проблеми взаємовідносин і взаємодії /

АНОТАЦІЯ

В статті аналізуються сучасні проблеми побудови громадського суспільства в Україні через призму бачення цих проблем українськими мислителями 19-20-го віку (членами Кирило-Мефодіївського братства, М. Драгомановим, Б. Кістяківським).

В. Я. Тацій // Вісник Академії правових наук України. – 2008. – №2(53). – 378 с. – С.7.

9. Цимбалюк.М.Розбудова українського громадянського суспільства: кризь призму бачення окремих проблем/ М.Цимбалюк, Л. Кравченко// Право України. – 2003. – №10. – 349 с. – С.18.

10. Онищенко О.С. Шляхи формування в Україні громадянського суспільства // Правова держава: Щоріч. наук.праць ІДІП НАН. Вип.13. – К., 2002. – 452 с. – С.10.

11. Марущак.О. Проблеми розвитку громадянського суспільства в Україні / О. Марущак// Актуальні питання державот-

ворення в Україні очима молодих вчених: Зб.наук.пр. – 2007. –293 с. – С.29.

12. Левенець Ю.А. Держава у просторі громадянського суспільства – К.: Освітня книга, 2006. –272 с. – С.115.

13. Цимбалюк М. Розбудова українського громадянського суспільства: кризь призму бачення окремих проблем/ М.Цимбалюк, Л. Кравченко// Право України. –2003. – №10. –349 с. – С.19.

14. КельманМ. Шлях до громадянського суспільства – соціальна основа держави, влади і демократії /М.Кельман // Актуальні проблеми правознавства. Науковий вісник ЮІ ТАНГ вип. 4. – №4. – 2002. –373 с.- С.44.

15. Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації: Указ Президента України від 24 березня 2012 року № 212/2012 // [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/212/2012>